

"genre signals" i.e., "signs" that provide information about the genre and its special features to the reader. Only in this way will students' readerly understanding of the artistic possibilities of a work of literature, called "sense of genre" in literature pedagogy, gradually develop.

Not all works have a clear genre nature, which is associated with a breakdown of genre canons in periods of the rapid development of social consciousness, the innovation of the writer, the originality of the author's world. In the perception of students, literary works can be likened to each other.

Understanding the specificity of work, the content of its forms gradually leads students to the comprehension of a work of art as a phenomenon of art. A serious study of literature is impossible without mastering the basic, fundamental principles and techniques of dealing with an artistic text.

Thus, the task of the teacher of literature is to ensure that the questions of the genre that concern the writer looking for ways to the mind and heart of the reader becomes subjectively significant for students so that behind the work they see the author, understand and appreciate the idea of the work and its embodiment, that knowledge of the laws of genre helps them comprehend both the moral potential of the work and its artistic originality.

By identifying the genre approach to the study of a work of fiction as the main focus of our thesis research, we assume that teachers vary and seek their own directions in their work on a work of fiction at school. The genre principle cannot be used exclusively in every lesson, in the analysis of every piece of work. Sometimes it is more logical to structure the analysis of works according to their thematic proximity in order to show a polemical dialogue of the writers. Here everything depends on the specific situation and specific tasks. Nevertheless, the movement of the analysis of a work from the form to the clarification of the content implicit in it is dictated by the regularities of readers' perception of a work, "because emotional perception always precedes emotional reaction and, moreover, rational comprehension of the subject, moreover, serves as its basic foundation, we perceive in a work first its form, and only then through it - the corresponding artistic content".

References:

- 1 Golubkov V.V. *Methods of Teaching Literature. [Metody prepodavaniya literatury]*- M., 1962. - 490 c.
- 2 M.M. Bakhtin. *Questions of Literature and Aesthetics. [Voprosy literatury i estetiki]* - M.:Fiction., 1975. - 502 p.
- 3 Kozhinov V.V. *Genre. A Concise Literary Encyclopedia. [Janr. Kratkaia literaturnaia ensiklopedia]*- Moscow, 1964, Volume 2 - 914 p.
- 4 Timofeev L.I. *Fundamentals of literary theory. [Osnovy teorii literatury]*- Moscow, 1989, - 322 p.
- 5 Golubkov V.V. *Methods of Teaching Literature. [Metody prepodavania literatury]*- Moscow: Uchpedgiz, 1962. - 495 p.
- 6 Rybnikova M.A. *Essays on the methodology of literary reading. [Ocherki metodiki literaturnogo chteniya]* - M.: Prosveshcheniye, 1985. - 84 p.
7. Bakhtin M.M. *Internal dialogicity of the work [Vnutrennyaya dialogichnost' proizvedeniya]*- - Moscow, 1992, - 301p

МРНТИ 17.82.94

<https://doi.org/10.51889/2021-1.1728-7804.51>

Тұрғынов Е.С.¹

¹Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ Еуразия ғылыми-зерттеу институты,

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы, Қазақстан

АЛҒАШҚЫ ОҚУ ҚҰРАЛДАРЫ: АЛАШ АҒАРТУШЫЛАРЫ ЖӘНЕ БЕЙІМБЕТ МАЙЛИН

Аңдатпа

Бұл мақалада қазақ әдебиетінің көрнекті өкілі Бейімбет Майлиннің ағартушылық қырына тоқталамыз. Тек әдеби шығармашылықпен айналысып қана қоймай, педагогикалық оқытудың үздік үлгілерін жинақтап, арнайы оқулық шығарып, халықты сауаттандыру жолындағы қазақ зиялыларының рухани үндестігі туралы айтылады. Халқының сауатын ашу үшін әдеби шығармалар терең ой салып, білімді болуға үндеген, Б.Майлин оқыған-тоқығаны мен бойына жиған білімін өзінің жеке басының жақсылығына, тұрмысын жақсартуға жұмсамай, бүкіл елдің игілігіне қызмет еткен нағыз ағартушы тұлға екені айқындала түседі.

Б.Майлин шығармашылығының мазмұны халық үнемі ағарту мен білімге үндеп отыруға құрылған. Әдеби шығармаларында және көсемкөз жазбаларында да оқу-ағарту ісімен айналысқан зиялы адамдарды үлгі ретінде көрсетіп отырған. Оқу мен білімге ұмтылған жастардың арманы суреттеу арқылы қоғамды білімділікке үндейді, үйренемін деген жасқа қолдау білдіруге үгіттейді.

Түйін сөздер: Бейімбет Майлин, оқу құралдары, ағартушылық, әдістеме

Turgunov Ye.¹

¹Junior Research Fellow Eurasian Research Institute at the International
Kazakh-Turkish University named after K.A.Yasawi,
¹Abai Kazakh National Pedagogical University,
Almaty, Kazakhstan

THE FIRST TEXTBOOKS: THE ENLIGHTENERS OF ALASH AND BEIMBET MAILYN

Abstract

In this article we will focus on the enlightenment of Beimbet Mailin, an outstanding representative of Kazakh literature. It is not only about literary creativity, but also about the spiritual harmony of the Kazakh intelligentsia in the process of collecting the best examples of pedagogical teaching, publishing a special textbook and educating the population. It turns out that B. Mailin is a real educator who did not use his knowledge and skills for the benefit of the individual, but for the benefit of the whole country.

The content of B. Mailin's work is designed to constantly educate and educate the people. In his literary works and writings of the forefathers, he set an example of intellectuals engaged in educational work. By describing the dreams of young people seeking education and knowledge, he calls the society to education, to support the age of learning.

Keywords: Beimbet Maylin, textbooks, education, methodology

Тургунов Е.С.¹

¹Евразийский научно-исследовательский институт МКТУ им. Х.А. Ясави,
¹Казахский национальный педагогический университет им. Абая,
Алматы, Казахстан

ПЕРВЫЕ УЧЕБНИКИ: ПРОСВЕТИТЕЛИ АЛАША И БЕИМБЕТ МАЙЛИН

Аннотация

В этой статье речь пойдет о просветительской деятельности выдающегося представителя казахской литературы Беимбета Майлина. Речь идет не только о литературном творчестве, но и о духовной гармонии казахской интеллигенции в процессе сбора лучших образцов педагогического образования, издания специального учебника и просвещения населения. Оказывается, Б. Майлин - настоящий педагог, который использовал свои знания не для личной выгоды и улучшения жизни, а на благо всей страны.

Содержание работы Б. Майлина рассчитано на постоянное просвещение людей. В своих литературных и публицистических произведениях он подал пример интеллигенции, занятой просветительской работой. Описывая мечты молодых людей, ищущих образования и знаний, он призывает общество к образованию, чтобы поддержать возраст обучения.

Ключевые слова: Беимбет Майлин, учебники, просвещение, методика

Кіріспе. Әлем өркениетінің көп ғасырлық қалыптасу даму тарихындағы жаңа буын ұрпақтары адамзаттың бұрынғы-соңғы материалдық және рухани-мәдениет салалары жетістіктерімен жан-жақты таныстыратын кітаптар жазу үрдісі жалғасып келеді. Жасұрпаққа болашақта берекелі тұрмысты сүруге бағдар беретін ықпалымен маңызды болып саналатын бұлжұмыстар аса өзекті. Жас жеткіншектері оқыту мен тәрбиелеу тұтастығына негізделген педагогикалық, психологиялық заңдылықтар аясындағы ғылыми оқу әдістемелік тәжірбелік сипаттар кітаптар (монографиялар, оқулықтар, оқу құралдары, нұсқаулық т.б.) жазудың қалыптасқан классикалық дәстүрін айтамыз. Әлем өркениетіндегі көрнекті ойшылдардың ағартушы қайраткерлердің ғылыми – танымдық көзқарастары жүйесіндегі жаратылыстану, қоғамдық-гуманитарлық пәндерді оқытудың әдістемелік тәсілдеріне арналған ұсыныстары, тұжырымдары – бұрынғы-соңғы ағартушы қайраткерлерді дамыта жалғастырумен біздің дәуірімізге ұласып отырғаны мәлім.

Әлем өркениетіндегі ғылыми-педагогикалық, оқу-әдістемелік көзқарастарымен танымал чек педагог-ағартушысы Ян Амос Коменский (1592-1670) “Ұлы дидактика” атты классикалық кітабының “Өнер пәндерін оқытудың әдістемесі” атты XXI тарауында Өнер пәндерінің ерекшеліктерін және сол ерекшелікті қалай меңгерудің жолдарын көрсеткен еді: “...өнер пәндерінің 3 ерекшелігі бар:

1. Оның жазушы суреттеуінде берілген өмірдің сыртқы бейнесінің үлгісі (образдары немесе идеясы) деуге болады.

2. Өнер сол жаңа формада берілген берілген материя.

3. Өнер – затты көрсетудің құралы. Бұл ерекшелік қалай жүрзіледі? Өнер – дегеніміз құрал, материя, үлгіде берілген құбылыс болса, оны оқытудың жолдары мынадай болмақ. 1. Материалды дұрыс қолдана білу. 2.

Белгілі бір бағыт, идеямен оқыту; 3. Жаттығуларды жиі қолдану; Мұның мәнісі, балаларды өнер сырғына жеткізу үшін бұл талаптардың қайсысын, қашан, қалай қолданудың жолдарын білу керек. Қолданған кезде мұғалім-өзі түзетіп, көп шатаспауға тиіс. [1, 82]

Осы орайда, ХХ ғасырдың 30 жылдарын Қазақстанның ұлттық сөз өнері салалары (поэзия, проза, драматургия) бойынша классикалық деңгейдегі көркем туындылар жазған, қазақ журналистикасының қалыптасуы мен дамуына зор үлес қосқан суреткер, қайраткер, қаламгер Бейімбет (Бімұхамед) Майлиннің (1894-1938) жеткіншектерді оқытуға арналған оқу құралдары кітаптарын жазғанын да арнайы назарға алып қарастырудың өзектілігі анық. Әлем әдебиетінің тарихындағы көрнекті ақын-жазушылардың – басым бөлігі мектеп оқушыларына арнап, оқу құралдырын жазғаны – өркениет кеңістігіндегі дәстүрлі ерекшелік.

Әлем өркениетіндегі жетістіктерді де, қазақ ұрпақтарын игеруін армандаған ағартушыларымыздың көрнекті тұлғасы Ыбырай (Ибраһим) Алтынсарин өзі аштырған өркениеті деңгейдегі қазақ мектебі үшін “Қазақ хрестоматиясы”, “Мұсылманшылықтың тұтқасы” (Шарият ул ислам 1884ж.), “Махтубат” оқу құралдарын 1886 ж. [2,3] жазғаны қазақ балалық әлемдегі барлық озық мемлекеттер халықтары секілді оқу, білім, арқылы ғылыми техникалық даму жолына түсуін дидактикалық-педагогикалық насихат ұстанымымен жырлағаны мәлім:

*1. Бір Құдайға сыйынып, кел балалар, оқылық!
Оқығанды көңілге ықыласпен тоқылық.
Істің болар қайыры бастасаңыз Аллалап,
Оқымаған жүреді қараңғы қармалап [2, 8].*

Ұстаз ағартушы осы өлеңіндегі поэтикалық мағыналы тармақтарына ұлттық және жалпы адамзаттық гуманизм ұлағатынын танымыз: “Оқымыстың байлығы күннен күнге көп болар, еш жұтамас жоқ болар”, “Өнер-білім – бәрі де оқуменен табылған”, “Білім деген қарымас”, “Оқу білген адамдар”, “Май тамызған қылыштан”, “Ата-анаң қартайса, тіреу болар бұл оқу, қайтайғанда мал тайса сүйеу болар бұл оқу”, “Оқу білген таниды бір жаратқан Құдайды, Танымаған Құдайды не қылғанды ұнайды”. ағартушы ұстаз ақынның “Өнер-білім бар жұрттар” өлеңіндегі білім, ғылым игерген озық қазақ ұрпақтарының рухани серпілуі үшін қазірде де, болашақта да ықпалды қуатымен басты назарға болатыны ақиқат:

*“Өнер - білім бар жұрттар
Тастан сарай салғызды;
Айшылық алыс жерлерден,
Көзіңді ашып - жұмғанша,
Жылдам хабар алғызды...
...Желкілдеп шыққан көк шөптей
Жаңа өспірім достарым,
Қатарың кетті-ау алысқа-ай,
Ұмтылыңыз, қалыспай.” [2, 10-11].*

Қазақ ұрпақтарының әлем өркениеті кеңістігіндегі озық жетістіктерді игеруін жүзеге асырудың педагогикалық-психологиялық негізі – мектептегі оқыту жүйесі. Оқыту үшін басты мәселе – балалардың жас ерекшеліктеріне сәйкес оқу құралдарын жазып, оқу үдерісінде қолданылуын жүзеге асыру. Ағартушы Ы.Алтынсариннің қазақ өркениеті тарихындағы биік мәртебелі ісі – қазақ балаларының ұлттық болмысына лайықты әлемдік дәстүрмен деңгейлес тұңғыш оқу құралын жазғандығы “Қазақ хрестоматиясы” оқу құралының “Сөз басы” бастауындағы ағартушының өзекті пікірі айрықша маңыздылығымен байқалады: “Осы уақытқа дейін Қазақ халқының таза қазақ тілінде басылған бірде-бір кітабы болған жоқ. Сондықтан, оқу орындарының мұғалімдері қазақ балаларын оқытқанда амалсыздан қазақ тілінің орнына татар тілін пайдаланып жүр, сол себепті шәкірттерге ана тілін тастап, татар тілін үйренуге тура келеді. Екінші жағынан татардың кітап тілі бұл тілді татарлардан шыққан оқымыстылардың өздері де менсінбегендіктен арап, парсы сөздеріне лық толы толған, қазақтарға түсініксіз. Осылармен қабат бір ескерілетін нәрсе, қазақ халық азбаған, табиғаты таза халық. Оның талабы біреу салып берген тар шеңбердің қыспағына сия алмайды. Ой-пікірі еркін, оның келешегі үшін оған тек сана-сезім жағынан жалпы біліммен пайдалы өнерді үйрену керек болып отыр. Ал осы айтылған мақсаттарға жету жолында мен білсем осы күнге дейін ешқандай жетекші құрал болған жоқ.” [2, 66].

Қазақ өркениетінің тарихында әлемдік оқу-ағарту, білім беру бағдарламалары аясында ағартушы Ы.Алтынсариннің осы тұңғыш оқу құралының педагогикалық-психологиялық бағдарлы оқу құралының құрылымдық жүйесі – бұдан кейінгі осы тектес кітаптардың негізі. Ы.Алтынсариннің осы Қазақ хрестоматиясы (Киргизская хрестоматия) оқу құралының 4 тарауының әрқайсында Алаш аратушыларының кітаптарына да қазіргі заманғы кітаптарға да үлгі көрсеткіш бола алады. Атап айтқанда:

1. “...Балалар өмірінен алынған әңгімелер”; “...Мысалдар мен халықәдебиеті»; “...Балалардың туғандарына жазған хаттары”;

2. Әр түрлі жастардағы адамдардың өмірінен алынған әңгімелер;

3. Ең жақсы қазақ ақындарының өлең-жарларынан үзінділер;
4. Қазақтың мақал-мәтелдері; [2, 7].

Ағартушының қазақ мектептеріне арналған осы тұңғыш оқу құралының үлгі дәстүрі ХХ ғасырдың 10-30 жылдары Алаш оқымыстыларының, ақын-жазушыларының шығармашылық еңбектерімен жалғасты. Алаштың оқымысты зиялыларының қазақ ұлтын әлем өркениеті жетістіктерімен хабардар ету, жаратылыстану, қоғамдық-гуманитарлық ғылым салалары бойынша бастауыш, орталау, орта жоғары білім беру жүйесін қалыптастыру, дамыту мұратында кешенді ғылыми, әлеуметтік психологиялық кешенді ұстаным мұратымен еңбек еткен қайраткерлік көзқарастарын танимыз. Сондықтан, олар жазып қолданысқа ұсынған оқу құралдарының білім алудың барлық деңгейлеріне пайдалы екендігі байқалады. Мысалы, Ахмет Байтұрсынұлының оқулықтары (Оқу құралы 1912ж., “Тіл құралы” 1914ж., “Әліпби” 1914ж., “Жаңа әліппе” 1926-1928; “Әдебиет танытқыш” 1926., “Баяншы” 1926ж. “Оқу құралы” (Т.Шонанұлымен бірге) 1926-27жж.) – Қазақ ұлттық оқу-ағарту жүйесін қалыптасуындағы тұңғыш кітаптар болуымен құнды. Ы.Алтынсариннің А.Байтұрсынұлының ұлттық оқу-ағарту жүйесін дамытуға арналған оқулықтар, оқу құралдарын жазу дәстүрін жалғастырғандардың бастама кітаптары да отандық педагогикалық, психологиялық ғылымдар аясында қарастырылатын оқу-әдістемелік көрнекті еңбектер қатарын құрайды. Бұл орайда, Міржақып Дулатовтың “Қирағат кітабы” 1916ж., Жүсіпбек Аймауытовтың “Психология” 1928ж., Мағжан Жұмабаевтың “Педагогика” 1927ж., Мұхтар Әуезовтің “Новый ауыл”, “Русский букварь для казахских детей” 1929ж. Ә.Ермековтің Қазақтың тұңғыш “Есеп” оқулығын Ж.Ақбаевтың құқық саласына арналған тұңғыш ғылыми басылымдар жазғанын олар жарық көргеннен кейін қолданысқа түскендері мәлім.

Алаш зиялы оқымыстыларының осы дәстүрі ХХ ғасырдың 20-30 жылдары Қазақстан автономиялы одақтас республика болу кезеңіндегі оқулықтар, оқу құралдарын жазу дәстүрімен жалғасты. М.Әуезовтің “Әдебиет тарихы” 1927ж., С.Сейфуллиннің “Қазақ әдебиеті” 1932ж. т.б. секілді айтулы еңбектерді саралай келе, әдебиеттанушы ғалым Айгүл Исмақова “Алаш әдебиеттануы” атты зерттеу кітабының сөз арқауында Алаш зиялыларының оқу-ағарту, білім беру арқылы қазақ ұрпақтарын рухани жетілдіру мұратындағы белсенді жұмыстарын жоғары бағалайды. Сонымен бірге, ағартушы ұлт ұстаздары Ы.Алтынсариннің, А.Байтұрсынұлының аталған кітаптарына дейін де қазақ балаларын орысша оқытуға арналған оқу құралдары болғанын атап көрсеткен: “...жазуға үйреткен кінеге” букварь для киргиз Казан к., 1892-1894жж. 1908ж. қайта басылған. “Қазақша букварь” Нұрбаев Уфа., 1916ж., “Әліппе яки төте оқу” (И.Арабаев, Қ.Сәрсекеев Уфа к., 1911ж.,) Қ.Қожықов “Әліппе”, М.Кәшімов “Ақыл кітабы”, “Әдеп”, “Үгіт” 1907ж. М.Бибердиев Қазақша оқу кітабы 1902ж. Т.Жомартбаев “Балаларға жеміс” 1912ж. С.Көбеев “Үлгілі бала” 1912ж. “Қазақша ең жаңа әліппе” Малдыбаев 1910ж. “Қазақ баласына жәрдем” қазақша әліппе кітабы Сырғалин 1913ж. “Үлкендер үшін әліппе” жинаушылар: Ш.Сарыбаев, Е.Қожантаев Ташкент 1921ж. “Европалықтар үшін екі жылдық” оқу құралы К.Кемеңгер Қызылорда 1929ж. [5, 92].

Қазақ өркениетінің тарихындағы ағартушылық-демократиялық жаңа жазба әдебиет дәстүрінің қалыптасуындағы хәкім Абай Құнанбайұлы, Ы.Алтынсариннің дәстүрін дамыта жалғастырған Алаш қайраткерлерінің бірегейі ұлттық әдебиет алыптарының бірі Бейімбет Майлин (1894-1938жж.) шығармашылығын айтамыз. Бейімбет – қазақ журналистикасының жаңаша қалыптасуына, дамуына белсенді үлес қосқан қайраткер журналист. Қазіргі Тәуелсіз Қазақстан Республикасының жаңа тарихының арғы-бергі тарихнамасын толыққанды бағалау мұратындағы іргелі энциклопедиялық “Алаш қозғалысы” анықтамалық (авторлары: Е.Тілешов, Д.Қамзабекұлы) бойынша Б.Майлин туралы шынайы тарихи бағалауды басты назарға аламыз: “Майлин Бейімбет (Бимұхамет) Жармұхамедұлы – жазушы, драматург Алаш қозғалысына өлең арнаған ақындардың бірі. ...1917 жылы ақпан төңкерісін басқа қазақ ақындары сияқты Майлин де қуана қарсы алды. Осы кезеңде Алаш қайраткерлерінің күресіне барынша қуанған қаламгер Алаш автономиясының жарияланып, Алашорда үкіметінің құрылғанын да қуана қолдап өлең арнайды. Оның: “Жарық сәуле ендіретін қазаққа мәңгі жылдар жасасын Алашордасы!” деген жолдарынан аңғарамыз ” [6, 294]

Бейімбет – сөз өнері мыңдаған, миллиондаған оқырмандардың адамгершілік, имандылық қасиеттерін, көркемдік-эстетикалық дүниетанымын дамыту мұратын ұстанған классик қаламгер. Ол – поэзия, проза, драматургия салаларындағы туындыларының поэтикасы арқылы қазақ халқының оның негізінде жалпы адамзат ұрпақтарын ағартушылық эстетикасына тән педагогикалық, психологиялық тәрбиелеуді жүзеге асыруды мұрат тұтқан ағартушы суреткер. Суреткер жазушылық, адамгершілік эстетикалық тәлім-тәрбие ықпал мәртебелі қызмет көрсеткіші. Бейімбет Майлиннің адамзат ұрпақтарын эстетикалық таным психологиясы ықпалымен қалыптастыру, тәрбиелеу мұратындағы шығармаларының көркемдік сипатына арналған суреткер Мұхтар Әуезовтің тұжырымына айрықша назар аударамыз: “Дүниежүзілік әдебиеттің, барша мәдениеттік дәстүріне сүйенетін реалистік проза жасаған жазушылар – роман жазушылар әңгіме жазушылар. Мысалы, қазақ әңгімелерінің аса көркем үлгілерін Бейімбет Майлиннің өзгеше мұрасынан танылатын. Бейімбет Майлин әңгімелерінде терең шындық бар, адам бейнесі қарым-қатысантаы әрдайым нанымды боп шығады. Және бұл шығармалардың түр үлгісінде дөңгелек келген тұтастық айқын аңғарылады. [7, 36] М.Әуезовтің осы ғылыми тұжырымы аясында Бейімбет Майлин шығармаларындағы мұғалім тұлғасының бейнеленуі көріністеріне тоқталуды жөн көреміз. Ел сауатсыз болса социалдық құрылысында кемшілік келмекші, Қазақстан үкіметі осы жақын ескеріп, жалпы міндетті оқуды тез қолға алынсын деп отыр. Бұл жұмыс биылдан бастап қолға алынып, 5-6 жылдың ішінде орындалып шықпақшы. Жалпы міндетті оқуға кіріскенде кездескелі тұрған кедергілер көп:

мектеп жеткіліксіз, мұғалім аз, ел бытыраңқы, бірақ үкімет болып, ел болып белсеніп кіріссе, бұл қиындықтардың бәрін де жоюға болады.” Бұдан кейін қалыпты Сұрау. Онда: “Қазақ елінің неше проценті сауатты? Сауатсыздықтың көп болуы ВЕСТНИК КазНПУ им. Абая, серия “Филология”, №4(66), 2018 г. 140 себебі неден? Жалпы міндетті оқуға кіріскенде ел еңбекшілері не істеуі керек?” [8, 135]. Оқушының жанжақты сауатын ашып, ой-өрісін кеңейтуге арнайы әдістемелік технология қолданады.

Қазақ халқының жоқшылық, жетіспеушілік қысып тұрса да балаларын оқытатын ұлағатты ісіне “Мұқтаждық” өлеңінде баға берген-ді:

*...Алты айғы жаз бала оқытып бір байға,
Бұл кәсібі келсе егер ыңғайға,
“Зарлымын!” деп және қарап тұрмайды
Хақтан қорқар ұлтқа қызмет қылмауға [9, 17].*

“Қазақ” туралы атты монголог өлеңінің құрылымындағы кейіпкерлер (*Сопы, Шалдар, Молдалар, Ақсақалдар, Әкімдер, Қатындар, Қыздар, Ұлтшылдар, Мырқымбай*) өздерінің әлеуметтік қызметтері туралы, монологтары арқылы олардың әлеуметтік ортадағы қызметтері бағаланған. Ал, жаңашылық білімді мұғалімдер, дүлбілез шала сауаттылар туралы да монологтары арқылы қазақ даласындағы оқу-ағарту қызметкерлерінің тұлғалары бағаланған:

“Мұғалімдер:

*Үшіл Жәдет қолға ұстаған туымыз,
Көрік берер көлдегі қаз қуымыз,
Біз тұрғанда қазақ қалай құриды?
Мәңгі өлтірмес Әбілхаят суымыз.*

*Жас буынның біз ашамыз көздерін,
Жарқыратып білім менен жүздерін,
Мектеп, құрал болмаса да тілекпен,
Қатарына жеткіземіз өзгенің...*

Шалаучителдер:

*Жас балалар А, Ба, Та... сын қойса екен,
Қазақша деп айтуларын жойса екен,
Школына учител боп, бір байдың
Ох, Божым-ай, қарным бір тойса екен. [9, 53]*

Бейімбеттің “Су-оқу” атты оқиғалы өлеңінің құрылысында екі кейіпкердің (*Кетпен шапқан диқан мен оның он үш жасар ұлы*) диалогтары менен авторлық лирикалық толғаныс бойынша шөлді жерлерді суландыру, атамекендерді абаттандыру, берекелі тұрмысқа жеткізудің негізгі көзі – оқу-білім алу екендігі дидактикалық-педагогикалық ұлағат ұстанымымен жырланған.

*...Ойға шомып бала тұрды.
Ашу келді, кернеді...
“Білім алсам жүн қыламын,
Мені оқуға бер! – деді
Су тетігі алда да емес,
Өнер білсе жауады.
Өнер елге ырыс-бақыт
Көшкен елдей ауады.
Сырдың құмын өнер тапсам,
Бұлаң қылып тастырам,
Сырдың бойын жұмақ қылып,
Басқа елдерге басқылам!...”
Еңбек сүйген елің кедей,
Сүйенгені құр ерлік,
Баршы жылдам, тапшы жылдам
Өнер су тәсілін білерлік.
Азаматтық аңсағаны су, су, су, су,
Кетсін малым жина бәрін,
Керек болса бұл оқу. [9, 98]*

Бейімбет – Алаш ақыны. Алаш қайраткерлеріне ортақ ұлттық-отаншылдық рух мұраты жаңа толқын жас жеткіншектерді оқыту білім негіздерімен жан-жақты меңгерту. Оның “Оқиды ұлан” атты өлеңіндегі тәлімгерлік-тәрбиешілік ойы мен қазақ ауылындағы бос белбеулерді (“Қыдырыста азамат, аңдығаны ет пен шай. Кәсіп қылып тырбану, бар ма екен азғантай”, “Қыз болбала ойында, бұлғандаумен пай-пай пай...”, “Серілік жөн бе кедейге, Қой мұныңды, Мырқымбай”) әшкерелей сынайды. Алаш ақыны Бейімбет азаматтарды босбелдеу жалқау, кәсіпсіз ырду-дырдумен жүргенін желді, боранды ауа райы (“Күзгі дауыл ысқырады, аш қасқырдай ұлиды, Жермен-жексен қылмақ па, ұшырып күл қып шым үйді”) мен қазақтың әлеуметтік тұрмыс сұрықсыздығын психологиялық егіздеумен суреттеген. Өлеңнің идеялық, көркемдік желісі – өзін қоршаған әлеуметтік ортадағы Сандалбай серілерді де тұрмыстың және табиғаттың қолайсыздығына қарамай білім құмар қайсар, өжет ұстанымынан айнымаған Жасұлан тұлғасы арқылы қазақтың ұлттық дүние таным қуаттылығы дәлелденген:

*Қысқы ауылда құр жүрмей,
Тырбанады Жасұлан
Жас ұлан тобы жайнасын!
Ілгері атта бас ұлан
Қолтығында кітабы
Дір-дір тоңады суыққа
Шығысымен жететін мектебі қайбір жуықта...
Бытырагандай осыныша, елді біреу қуып па?
Бас қоспайтынбір жерге ел тағы боп туып па?!
Қазіргісі ойыншық,
Боранды қысқа нетпекші
Киімім жұқа Жасұлан дірдектеп өмір өтпекші...
Сығырайған білте шам, дірілдейді жарығы.
Қоңырсытып үй ішін білтенің түтін жалыны,
Төне түсті жарыққа,
Жайып салып кітабын үй ішін тегіс ұйқыда
Ой бөлетін жоқ ың-жың
Оқиды ұлан оқиды,
Әзірледі сабағын тинақымдай болып ап,
Білімге қара талабын!
Келте танау жымық көз,
Жігері сөнбес тез.
Өрге ұмтылып, тырмысып оқитұғын нағыз кез.
Оқыса білім бұлағы,
Оқыса елдің ұланы,
Қайнаған күш іскер боп,
Жаңа тұрмыс құрады.” [9, 165-166]*

Ағартушылық, эстетикалық ұстаным аясында өлеңнің лирикалық-психологиялық сарындар тұтастығымен жел мен ұлан диалогы берілген. Осы көркемдік тәсіл арқылы қазақ ұлты ұландарына ортақ азаматтық-қайраткерлік көзқарас шынайылығы даралана бағаланған...

*Жылады жел жылады,
Жел Ұланнан сұрады:
“Меңіреу ұйқы серпіліп,
Елің қашан тұрады?
Ұлан бойын сылады:
“Біліммен шығады,
Білім алып мен шықсам,
Тұрмыстың орнар жұмағы! [9, 166]*

Қорыта айтқанда, жас ұрпақты оқытубілім, ғылым негіздерін меңгерту сол арқылы қазақ қазақ елін дамыған мемлекетте тұғырына жеткізу – Алаш ағартушыларының азаматтық, қайраткерлік мұраты. Алаш қозғалысының құрамында өзінің ағартушылық мұратын көркем шығармалары арқылы жүзеге асыруға үлес қосқан классик қаламгер Бейімбет Майлиннің мұрасы қазіргі – Тәуелсіз Қазақстанның Рухани жаңғыру бағдарында дамуы үдерісінде жаңаша бағаланады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Коменский Ян Амос «Ұлы дидактика»/қазақшаға аударған/ Ә.Қоңыратбаев. – Алматы 1993 100б.
- 2 Алтынсарин Ы. Қазақ хрестоматиясы (Киргизская хрестоматия). – Алматы: Білім, 2003.- 112б.
- 3 Алтынсарин Ы. Мұсылманылықтың тұтқасы (Шариат ул Ислам) дайындаған А.Сейділбеков Алматы: Қазақстан 1991. 80 б.
- 4 Байтұрсынов А. Өлеңдер мен тәржімелер, публицистикалық мақалалар және әдеби зерттеу Р.Нұрғалиев Алматы: Жалын, 1991ж. – 464б.
- 5 Исмақова А. Алаш әдебиеттануы. – Алматы: Мектеп, 2009, – 560б.
- 6 Тілешов Е., Қамзабекұлы Д. Алаш қозғалысы: Энциклопедиялық анықтамалық. – Алматы: Сардар, 2014. -528б.
- 7 Би-ага: Б.Майлин туралы естелікте/ Құраст.: Баспаға дайындаған Т.Бейісқұлов. – Алматы: Жазушы, 1991, 304б.
- 8 Тұрғынов Е. Қазақ даласындағы оқу құралдарының жазылуымен сауатсыздықты жою мәселесі (Бейімбет Майлиннің елеусіз қыры), Абай атындағы ҚазҰПУ-нің ХАБАРШЫСЫ. Филология сериясы, №4 (66), 2018, 135-143 б.
- 9 Майлин Б. Бес томдық шығармалар жинағы. - Алматы: Жазушы, Т.ІІ: Өлеңдер, поэмалар. Жауапты шығарушы М.Атымов 1986, 344б и действительность. – М.: “Наука”, 1976 г. – 280 с.

References:

- 1 Komenski Jan Amos «Uly didaktika»/Kazakhsaga aударған/ A.Konyratbaev. – Almaty 1993 100b.
- 2 Altynsarin Y. Kazak hrestomatiasy (Kirgizskaia hrestomatia). – Almaty: Bilim, 2003.- 112b.
- 3 Altynsarin Y. MusylmansylyKtyn tutKasy (Sariat ul Islam) daiyndagan A.Seidilbekov Almaty: Kazakstan 1991. 80 b.
- 4 Baitursynov A. Olender men tArjimeler, publisistikalыK maKalalar jAneAdebi zertteu R.Nurgaliev Almaty: Jalyn, 1991j. – 464b.
- 5 IsmaKova A. Alas Adebiettanuy. – Almaty: Mektep, 2009, – 560b.
- 6 Tilesov E., Kamzabekuly D. Alas Kozgalysy: EnsiklopedialыK anyKtamalyK. – Almaty: Sardar, 2014. -528b.
- 7 Bi-aga: B.Mailin turaly estelikte/ Kurast.: Baspaga daiyndagan T.BeisKulov. – Almaty: Jazusy, 1991, 304b.
- 8 Turgynov E. Kazak dalasyndagy oKu Kuraldaryndarynyn jazylуymen sauatsyzdyKty joiu mAsesі (Beimbet Mailinnin eleusiz Kyry), Abai atyndagy KazUPU-nin HABARSYSY. Filologia seriasy, №4 (66), 2018, 135-143 b.
- 9 Mailin B. Bes tomdyK sygarmalar jinagy. - Almaty: Jazusy, T.II: Olender, poemalar. Jauapty sygarusy M.Atymov 1986, 344b i deistvitelnost. – M.: “Nauka”, 1976 g. – 280 s.

МРНТИ 17.01.45

<https://doi.org/10.51889/2021-1.1728-7804.51>

Хавайдарова М.М.,¹ Екибаева А.А.²

^{1,2}Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы, Қазақстан

К ОПРЕДЕЛЕНИЮ ПОНЯТИЯ “ЧИТАТЕЛЬСКАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ” И ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ ЕЕ ДЕСКРИПТОРОВ

Аңдатпа

Мақала оқу мәселесін шешудегі құзыреттілік тәсіліне арналған. Құзыреттілікті және оны шешудің әртүрлі тәсілдерін анықтау мәселесі қарастырылады. “Құзыреттілік” ұғымдары қазіргі кезеңде оқытудың мақсаттары мен мазмұнын анықтайтын және негізгі ұғымдарға айналды. Түлектің негізгі қабілеті-арнайы мақсатта сөйлеу қабілетін қалыптастыру мүмкіндігі. Осы себепті лингводидактиканың негізгі категориясы коммуникативті құзыреттілікке айналады.

Мектептегі білім беру мазмұнын жаңартуға негізделген білім берудің жаңа парадигмасын орнату күтілетін оқу нәтижелерін жоспарлаудың жаңа тәсілдерін әзірлеуді талап етеді. Бұл аспект сипатталған сұрақтың өзектілігін анықтайды.

Авторлар оқу құзыреттілігін қалыптастырудың теориялық негіздерін анықтайды. Сонымен қатар, терминге жеке анықтама беріп қана қоймай, “оқу құзыреті”, “әдеби құзыреттілік”, “оқу сауаттылығы” ұғымдарының арасындағы шекараны сызуға әрекет жасалады.

Оқу құзыреттілігін қалыптастыру мәселесіне қатысты мақалада мұғалімге күш салуды қажет ететін бағыт беретін оқу құзыреттілігінің дескрипторлары анықталған. Мектептегі оқу нәтижелерінің бірі болып табылатын функционалдық сауаттылық қарастырылатын құзыреттіліктің құрылымдық элементтерін қамтиды.

Түйін сөздер: құзыреттілік, оқырман құзыреті, білім теориясы, лингводидактика, жаңартылған білім мазмұны